

A románság őshazája és a kontinuitás.

Írta: *Tremel Lajos.*

Sextil Pușcariu az elfogultsága ellenére is kiváló román nyelv-tudós 1910-ben írta a következőket: „Die Rumänenfrage stand einst bei den Rumänen im Vordergrund jeder historischen und philologischen Betrachtung, weil man aus ihr für gewisse politische und patriotische Forderungen Anhaltspunkte gewinnen wollte. Dieser Standpunkt ist glücklicherweise bei den Rumänen überwunden und an Stelle der tendenziösen ist eine objektive Betrachtungsweise eingetreten.“¹ Az újabb román filológiában csakugyan mindinkább utat tör magának a történeti és nyelvészeti tárgyilagosság, de csak szórványosan, inkább a macedóniai, isztriai és megléni románságra vonatkozó irodalomban, míg a Dunától északra letelepedett dákorománságot a román nyelvészek és történészek általában még mindig a dákoromán ideológia bűvköréből vizsgálják. A román kérdés irodalmát röviden áttekintve, ismertetni fogjuk — elsősorban nyelvészeti szempontból — a közelmúlt eredményeit, különös tekintettel a román nyelvészekre.

Az első tudományosnak nevezhető kísérlet, mely a keleteurópai népek történetének keretében foglalkozik a románsággal J. Thunmann-nak *Untersuchungen über die Geschichte der östlichen europäischen Völker* c. 1774-ben megjelent munkája. Az a sok legendával sűrűn átszótt, kevés történeti magot tartalmazó mende-monda, mely a románokat a római kultúra letéteményeseinek és hű megőrzőinek tartotta az összes hajdani provinciák területén (Bonfinius, Miron és Nicolae Costin, később Thierry stb.), a kritika bonckése alatt mindinkább foszladozni kezdett s a kihámozott történeti szálakból lassan kibontakozott Keleteurópa egyik legizgatóbb problémája. Megindult a történeti kutfők kutatása, de a nem ritkán szenvedélyes viták során kiderült, hogy azoknak alapján a kérdést

¹ Zur Rekonstruktion des Urrumänischen. Beihefte zur Zeitschrift für romanische Philologie 26. Heft Halle a. S. 17 l.

pozitív érvekkel végérvényesen megoldani nem lehet, mert a történeti hagyomány a románsággal különösen mostohán bán. A Balkánon először *Kedrenos* bizánci történétíró említi őket a X. század második felében (976 körül: παρά τινων Βλαχῶν ὀδιτῶν ed. *Bonn* II, 435), a Dunától északra pedig csak a XII. századtól kezdve követhetjük nyomaikat.²

A történeti adatok folytonosságát megszakító nagy hiatusoknak tulajdonítandó, hogy ezek áthidalása közben a tárgyilagosság rovására olyan tendenciák juthattak érvényre, melyek a megoldás lehetőségét inkább hátráltatták, mint előmozdították. Az elfogulatlan kutatást megnehezítette az a körülmény, hogy az őshaza kérdését szoros összefüggésbe hozták a románság erdélyi kontinuitásának problémájával. Érthető tehát, hogy a román filológusok közt egészen a legújabb időkig — néhány inkább alkalmoszerű állásfoglalástól eltekintve (Hurmuzaki, Gaster, Nădejde) — egy sem akadt, aki a balkáni népek és nyelvek módszeres történeti vizsgálata alapján le merete volna vonni a véleményünk szerint is egyedül helytálló következtetést, hogy t. i. úgy a román etnikum, mint a román nyelv a Balkánfélszigeten keletkezett.

Hogy a román őshaza kutatásában magának a román nyelvnek történetéből leszűrhető tanulságok döntő fontossággal bírnak, azt már B. P. *Hasdeu* felismerte, amikor kijelentette, hogy a „rösleri probléma“ ügyét csak akkor lehet dűlőre vinni, ha előzőleg tisztázzuk a román nyelv fő- és melléknyelvjárásainak történeti fejlődését.³ Az isztriai, macedóniai és megléni nyelvjárásokat ma már *Weigand* úttörő munkásságát általában meghaladó szakirodalom ismerteti (monografiák, szótárak, etimológiai szótárak, népköltési gyűjtések stb.), amelynek alapján most már sokkal mélyebbre ható pillantást vehetünk a déli és nyugati románságnak az északi vagy dákorománsággal fennálló kapcsolataiba. Feladatunk megoldásában az összehasonlító balkáni nyelvészet újabb eredményei szintén elsőrangú szerepet játszanak.

A román kérdés irodalmában három elméletípussal találko-

² A románokra vonatkozó legrégebb adatok rövid összefoglalását l. *Melich J.* A honfoglaláskori Magyarország. A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyve. I. köt. 6. füz. 302—3. l. „Kedrenos vlach“-jait a román tudósok általában a macedovlachok (a rumunok, cincárok) őseinek tartják; v. ö. V. *Bogrea*, Bulletin de l'Institut pour l'Étude de l'Europe Sud-Orientale Bucarest. VII. köt. 50—53. l. Ezt azonban lehetetlenség bizonyítani, épp oly jogosan a mai észak-dunai románok elődeinek is tarthatjuk őket.

³ Din istoria limbei române. Bucuresci 1883. 28. l.

zunk, ami a tisztán elméletileg feltehető megoldások számának is pontosan megfelel: 1. Az őshazát a Dunától északra kell keresnünk (folytonossági elmélet), 2. a Dunától délre (bevándorlási elmélet), 3. délre és északra egyidőben (admigrációs elmélet). A római arányokban elképzelt folytonosságról a kolozsvári iskola (Pușcariu, Drăganu stb.) ábrándozik s szinte meglepetésszámba megy, hogy a román filológiában jelenleg uralkodó áramlatok mellett a görög származású s talán éppen ezért tárgyilagosan gondolkozó A. Philippide nyíltan a déldunai őshaza mellett foglalt állást.⁴

Pușcariu szerint a román nyelv azon a hatalmas területen keletkezett, amely Dacia Traiana északi határától a Pindus-hegységig, nyugat-keleti irányban pedig az Adriától a Fekete-tengerig húzódik.⁵ Ő tehát az északdunai autochton-elméletet merész elgondolással kapcsolja össze az immigrációs-elmélettel s a legkülönbélebb közlekedési lehetőségeket sorolja fel, hogy az északdunai őstrománság (a dákorománok ősei), a keleti őstrománság (a macedóniai és megléni románok ősei) és a nyugati őstrománság (az isztriai románok ősei) közötti „szoros kapcsolatot” hihetővé tegye. Szükségét érzi azonban, hogy a feltételezett szoros kapcsolatok ellenére is nyelvjárásbeli

⁴ Thunmann óta a legkülönbélebb nemzetiségű történészek és nyelvészek foglalkoztak a román kérdéssel. A román-magyar kapcsolatok kezdetének szempontjából fontos annak eldöntése is, hogy a románok a honfoglalás előtt, vagy után vándoroltak-e be Erdélybe. Erre vonatkozólag elfogadhatjuk Melich nézetét, aki Paulernek a fogarasvidéki román incolatus kérdésében nyilvánított felfogását (v. ö. A magyar nemzet története I/2, 346. l. 10. jegyz.) Erdély egész területére kiterjeszhetőnek tartja: „... már a X. század végén, vagy a XI. század elején ... nemcsak Fogarasban, hanem másutt Erdélyben meg a vele határos részekben is lakhattak, s a magyarok velük érintkezhetek” (i. m. 308. l.). Engel, Miklosich, Fischer, Réthy L., Szilágyi S. és Philippide a honfoglalás korára, vagy még előbbre teszik a román beszivárgás kezdetét.

A kontinuitás hívei: Thunmann, a Șincai—Maior—Klein triász, Șafarik, Szalay, Horváth, Fessler—Klein, Murgu, Jung, Tamm, Pič, Tocilescu, Xenopol, Hasdeu, Kogălniceanu, Slavici, Miletič—Agura, Jacimirskij, Bogusławski, Gherghel, Onciul; Gibbon, Thierry, Ranke, Kiepert (v. ö. Die ungarischen Lehnwörter im Rumänischen c. dolgozattal Ung. Jahrb. VIII. k. 40. l.), Mommsen, N. és O. Densușianu, Motogna, Pușcariu, Drăgan, Iorga, Meteș, Lupăș, Seton—Watson, Capidan, Bărbulescu és Diculescu. A bevándorlási elméletet vallják: Sulzer, Engel, Kopitar, Miklosich, Roessler, Tomaschek, Schwicker, Gooss, Drinov, Sokolov, Uspenskij, Vasiljevskij, Bidermann, Tököly, Hunfalvy, Réthy, Jancsó B., Bertha, Alexics, Thallóczy, Fischer, Hurmuzaki, Gaster, Tiktin, Nădejde, Jireček, Miletič, Peisker, Kadlec, Berget, G. Paris, G. Meyer, Karácsonyi, Pauler, van Wijk, Alföldi, Buday, Melich, A. Philippide, Weigand és Conev.

⁵ Studii istoromâne in colaborare cu M. Bartoli, A. Belulovici și A. Byhan II. köt. Introducere — Gramatică — Carac terizarea dialectului istoromân. Academia Română. Studii și Cercetări XI. București 1926. 353. kk. I. és Ardealul, Banatul, Crișana, Maramureșul. București 1929. II. köt. 1143. l. Ugyanílyen fantasta Jorga is v. ö. pl. Etudes Roumaines I. Paris 1923. 18. l.

különbségeket „rekonstruáljon”⁶ a földrajzilag teljesen széteső ősrómai nyelvterületen s így nyelvészetileg is elfogadhatóvá tegye annak arányait. A *Deutsche Literaturzeitung*-ban⁷ és az *Ungarische Jahrbücher*-ben⁸ már foglalkoztam azokkal a nehézségekkel, amelyek cáfolják Pușcariu elgondolását, de a román tudósok között is akadtak, akik nyelvtörténeti megfontolásokra támaszkodva csak egy szerényebb határok között mozgó őshaza elvét hajlandók elfogadni. A *Philippidével* együtt Iași-ban működő *Bărbulescu* kétségtelenül közelebb áll a történeti valósághoz, mikor a kolozsvári tudóst bírálva kijelenti, hogy „a román nyelv aránylag csekély kiterjedésű területen keletkezett egy korántsem nagyszámú őslakosság ajkán.”⁹ Ugyanakkor nyomós érvekkel bizonyítja, hogy Pușcariu nyelvjárás elmélete önkényesen megalkotott konstrukció. *Tomaschek* és *Jireček* nyomán *Weigand* is elveti a túlméretezett őshaza gondolatát s a Nis-Szófia—Üszküb közötti háromszögben állapodik meg.¹⁰ Hasonló véleményen van a holland van Wijk is.¹¹ T. Papahagi, aki különben a kontinuitás híve, szintén hangsúlyozza, hogy az őshaza északdunai fele jóval kisebb volt, mint amekkora a jelenlegi dákorómai nyelvterület.¹²

⁶ A következőket veszi fel több-kevesebb önkénnyel: 1. jotacizáló igék (aud-*auz* típus), 2. kétféle imperfectum indicativi (avea-*aveam* típus), 3. a > ä umlaut a nőnemű főnevek többesszámképző -i-je előtt (cetate-*cețăți* t.), 4. lat. tē-, tī-, egyrészt tã-, tã-, másrészt țe-, ți-*vé* lett, hasonlóképen re-, ri-*ből* rã-, rã-, illetve re-, ri-; 5. a labiális p, b, f, v, m, palatalizációja k', g', h', y', n'; 6. a rotacizmus: n > r (pl. anima > irimã, lunã > lunã > lurã stb.). L. Zur Rekonstr. des Urrumän. 25. kk. 1.

⁷ 1928. 8. Heft, 369—71. col.

⁸ i. h.

⁹ Arhiva XXIX. (1922) 310. 1. és Individualitatea limbii române și elementele slave vechi. București 1929. 525. 1. Dialektális különbségeket ezen a kisebb ősrómai nyelvterületen is elképzelhetünk, persze kisebb számban. Ilyen volna pl. a v. lat. ce-, ci- fejlődése (dáko-*isztro*-római: ce-, ci-; macedo-*megleno*-római: țe-, ți-). Az a körülmény, hogy a főnyelvjárások közös szláv elemeinek hangalakja nem igazodik e hangtörvényhez, bizonyítja, hogy a szláv hatás kezdetének időpontjában (körülbelül VII. század) már nem volt hatóereje, tehát még az ősrómai korban befejeződött. Capidan szerint a ce-, ci- nyelvterület a Dunától északra, a țe-, ți- pedig délre terült el. Meglenorómániai I. Istoria și graiul lor. Academia Română. Studii și Cercetări VII. București 1925. 61. 1. Ez teljesen önkényes feltevés, ha meggondoljuk, hogy a dáko-*isztriai* ág a macedo-*megleni* ággal az albán elemek nagyobb, illetve kisebb számának szempontjából is szembeállítható. Ezt pedig senkinek sem jut eszébe a Duna határvonalával magyarázni. A tárgyalat hangfejlődések tehát minden erőszakolás nélkül megférnek a déldunai őshazában.

¹⁰ Balkan-Archiv I. köt. (1925) XII. 1.

¹¹ Taalkundige en historische gegevens betreffende de oudste betrekkingen tussen Serven en Bulgaren. Meded. der kön. Akad. van Wetenschappen Afd. Letterkunde d. 55. Ser. A. No. 3. 15. 1. Amsterdam 1923. V. ö. még Tagliavini Studi Rumeni IV. köt. 158. 1.

¹² Grai și Suflet I. köt. (1923) és Graiul și Folklorul Maramuresului. Acad. Rom. Din viața poporului român XXXIII. București 1925. LXXVIII. 1.

A négy főnyelvjárás egységes jellegére hivatkozva *Philippide* kerekén tagadja a feltételezett balparti és a tényleg kimutatható jobbparti ősrómánság szoros kapcsolatának lehetőségét. Dacia Aurelianusnak Kr. u. 271 után is római fennhatóság alatt élő lakosai nem érintkezhettek azokkal az esetleg északon maradt elemekkel, akik a barbár uralom igája elől amúgyis a Kárpátok magaslatain és fennsíkjain kerestek menedéket. A dáko-, macedo-, megleno- és isztrorománnyelvi sajtáságok szembezőkő egyezése a szintén balkáni és szomszédos dalmát nyelvvel szemben — amellyel csak a $ct > pt$ és a $gn > mn$ mássalhangzócsoporthok fejlődése közös — határozottan utal egy szűkebb határok közé zárt őshazára, amely szerinte csak a Balkánfélszigeten lehetett. Az északon maradt töredékek, ha voltak, vagy elvegyültek a barbárok közé, vagy pedig fennmaradtak, míg a románok átkeltek a Dunán s akkor nyelvileg a délről beszivárgó elemekhez asszimilálódtak.¹³

Mindamellet *Philippide* nem tartozik kimondottan a röslerianusok táborába. Csak abban egyezik *Röslerrel*, hogy az őshazát a Dunától délre keresi, az északi beszivárgás kezdetét azonban jóval korábban már a VII. században lehetségesnek tartja. A délfelé húzódo szlávokkal egyidőben indult volna meg a románság ellenkező irányú hulláma s ennek eredményeképen alakult ki a románság túlsúlya északon, a szlávóságé délen. A mai Szerbiából és Moesia Superiorból a románság először a Bánságba húzódoott s innen a Barcaságot és Erdély délkeleti részeit egyelőre elkerülve tovább vonult Bukovinába, Moldvába és Besszarábiába. Hazánkba jóval a honfoglalás előtt érkeztek volna, úgyhogy a XIII. században, mikor *Rösler* szerint a vándorlás kezdeti stádiumát élte, a románság mai elhelyezkedése — mondja *Philippide* — már teljesen kialakult.

A közös román őshazát kutatva, érdekes tanulságokat vonhatunk le azokból a megállapításokból, melyek a románság déli és nyugati ágainak őshazájára vonatkoznak.

Densușianu még azt hirdette, hogy a megléni románok északról délre levándorolt dákorománoknak és besenyőknek az ivadékai ezzel kapcsolatban megkísérelte annak bizonyítását, hogy a megléni román a dákorománnak csak egy mellékága, nem önálló nyelvjárás.¹⁴ Th. *Capidan*, a balkáni nyelvek alapos ismerője, ezzel szemben Weiganddal, Tiktinnel, Pușcariuval, Popovici-csal, Th. Gartner-

¹³ *Originea Romînilor* II. köt. Ce spun limbile română și albaneză. Iași 1928. 384. kk. I. és I. köt. Ce spun izvoarele istorice 854—58. l.

¹⁴ *Histoire de la langue roumaine* 330. l.

rel és Meyer-Lübkevel együtt teljes joggal a román nyelvnek egy külön főnyelvjárását látják benne. Az a nézete, hogy a megléniták ősei a macedorománokkal együtt a Dunától délre laktak. Ennek nyelvtörténeti bizonyítéka az, hogy a megléni nyelvjárás éppen azokban a sajátosságaiban egyezik a macedorománnal, amelyek a dákoromántól elválasztják, anélkül azonban, hogy macedorománnak tarthatnók. Vannak benne ugyanis dákoromán vonások, amelyek viszont a macedorománban hiányzanak. Jellemző a meglén balkániságára, hogy a macedorománnal 34, a dákorománnal ellenben csak 14 közös sajátóságot tüntet fel.¹⁵ Iorga macedoromán töredéket, tehát szintén déldunai elemet lát a meglénitákban.¹⁶ Azt hiszi, hogy Bolgárölő Vazul telepítette őket a Rhodope-hegység vidékére mint hadifoglyokat, miután legyőzte Samuel bolgár fejedelem seregét.¹⁷ Fel-tűnő, hogy a meglénben és a macedorománban jóval kevesebb albán elemet találunk, mint az északi románban. Ha megfontoljuk, hogy az albánokkal leghuzamosabban érintkező isztroromán sem vete-kedhetik ebből a szempontból a dákorománnal, úgy levonhatjuk azt az értékes nyelvtörténeti következtetést, hogy éppen a mai északi románság ősei voltak az albánokkal a legszorosabb kapcsolatban s a symbiosis is a két utóbbi között lehetett a legerősebb.¹⁸

A macedóniai románok és az albániai Färşeroţi-k folytonosságát T. Papahagi próbálta bizonyítani.¹⁹ A macedo-meglén ág déldunai, tehát balkáni eredetét ma már általánosan elfogadott nézetnek tekinthetjük.

Ugyancsak elavult *Densuşianunak* és tanítványának *Rosetti*-nek, továbbá *Popovicinak* az isztriai románság eredetével foglalkozó valószínűtlen elmélete.²⁰ Ők még a Bánságban keresték a nyugati románság bölcsőjét s ennek megfelelően az isztriai románra annyira jellemző *n > r* hangfejlődést az erdélyi mócok rotacizmusával vetették egybe. S. *Dragomir* és *Puşcariu* azonban raguzai, velencei, boszniai és horvát oklevelekkel, helynevekkel és egyéb nyelvtörténeti

¹⁵ Meglenorománii 65., 69—71. l.

¹⁶ Istoria Românilor din Peninsula Balcanică. Bucureşti 1919. 21. l.

¹⁷ Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe Sud-Orientale Bucureşti 1915. II. köt.

¹⁸ Th. Capidan, Elemente albaneze in dialectul aromân. Dacor. II. k. 455—67. l. Puşcariu, Studii istrorom. II. k. 225. l. Capidan, Meglenorománii 82—84. l. (Elementul albanez c. fejezet.)

¹⁹ Grai şi Suflet I. k. O problemă de romanitate sud-ilirică 72—99. l.

²⁰ Histoire de la langue roumaine 339. l. A. Rosetti, Étude sur le rhotacisme en roumain. Paris 1924. 14. l. és Recherches sur la phonétique du Roumain au XVIe siècle. Paris 1926. 122. l. I. Popovici, Dialectele române din Istria Halle a. d. S. 1909. I. k. 114. kk. l.

érvekkel bebizonyították, hogy a románságnak ez a nyugatra sodródott töredéke annak az autochton románságnak a leszármazottja, melyet a szlávok a Balkánfélsziget északnyugati felében találtak, s amelyet a későbbi oklevelek Vlahi (a szó dalmátot is jelent), Morlaci és Cici (ez utóbbi az isztrorománok mai saját neve) néven emlegetnek.²¹ Pușcariu kétségtelenül helyesen jár el, mikor a rotacizmus magyarozatát Sandfeld-Jensennel, P. Skokkal és N. Jokllal nem a Dunától északra keresi, hanem az albán nyelv déli nyelvjárásának, a toszknak, ugyanazon körülmények között fellépő hangjelenségével hozza összefüggésbe.²² Capidan, mint a kontinuitás híve, különösen találja, hogy az isztrorománon kívül a rotacizmus a dákoromán nyelvterületnek éppen az északi felében bukkan fel (a XVI. századi vallásos szövegekben: Psaltirea Scheiană, Codicele Voronețean, Psaltirea Voronețeană, Psaltirea Hurmuzaki stb.), amely pedig az albán nyelvterület déli részétől a lehető legtávolabbra esik.²³ Bizonyára nem véletlen, hogy a román nyelvnek ugyanabban a két főnyelvjárásban találjuk meg a rotacizmust, amely egyuttal a legtöbb albán elemet is tartalmazza, t. i. a macedo- és az isztrorománban.

Procopovici felfogását, mely szerint az albán és a román rotacizmus között semmi kapcsolat sincs, sőt, hogy éppen az északi román rotacizmus bizonyítja a kontinuitást, a számottevő tudósok közül ma már senki sem osztja.²⁴ Főérve, hogy ez a hangjelenség a déli románban nincs meg s így érthetetlen, hogy éppen ott veszett volna nyoma, ahol keletkezett, t. i. az albán nyelv szomszédságában a Balkánon, teljes kifejlődését pedig az albánoktól messzire északon érte volna el. Okoskodása a circulus vitiosus tipikus példája. Először elképzel egy Máramarosig terjedő őshazát s aztán meglepetten észleli ennek területén a rotacizmust. Figyelmen kívül hagyja azt a tényt, hogy a rotacizmus az albán nyelv eredeti szókincsén kívül csak a két nyelv latin szókészletét érintette s hogy még a szláv hatás kezdete előtt be kellett fejeződnie. Minden jel arra mutat, hogy az északra szivárgó románság nyelvében az $n > r$ változás befejezett tény volt. A rotacizmus hiánya a déli nyelvjárásokban, mint már

²¹ Vlahii și Morlaci. Studiu din istoria românilor balcanici Cluj 1924. 51, 84—97, 109 l. Pușcariu, Studii Istroromâne II. köt. 5, 344 l.

²² V. ö. P. Skok, A propos du nasalisme et du rhotacisme roumaino-albanais Archiv za arbanasku starinu, jezik i etnologiju II. köt. (1924) 326—40 l. N. Jokl, Altmakedonisch—Griechisch—Albanisches—Indogermanische Forschungen XLIV. évf. 50 l.

²³ Raporturile albano-române Dacor. II. köt. 486 l.

²⁴ Despre nazalizare și rotacișm. București 1908. 41—42 l.

Bărbulescu is megjegyezte,²⁵ különben sem bizonyítja, hogy valamikor meg ne lehetett volna, hisz az északi románban is úgyszólván szemünk láttára szorult háttérbe s ma a csekély kiterjedésű mőcnyelvetület az egyetlen mindmáig rotacizáló sziget (még a magyar kölcsönszavak n-je is r-ré lehet, pl. főispán > erd. rom. fişpan, mőc hişpar.²⁶

A macedo-, megleno- és isztroromán őshazát tehát újabban maguk a román tudósok is a Balkánfélszigeten keresik s a nem dákoromán ágakban a balkáni latinság több-kevesebb vérkeveredésen átment folytatóit látják. Ebben a kérdésben legutóbb *Capidan* nyilvánított összefoglaló véleményét,²⁷ a dákorománságról azonban mint északdunai csoportról nyilatkozik, épp úgy, mint *Densuşianu*, aki szerint ugyan a Duna jobbpartján lakott az ősdákorománok zöme, de nyúlványai a balpartra is átsaptak.²⁸

Figyelembe véve a román nyelvtörténet albán vonatkozásait s azt az egységet, melynek alapján a négy főnyelvjárást aránylag kis területen beszélt egyazon ősnyelvre vezethetjük vissza, arra a következtetésre jutunk, hogy a mai északi románság ősei is csak a Dunától délre tanyázhattak.

A bevándorlási elmélet helyessége mellett szólnak azok a hangtani, mondattani és lexikális egyezések, amelyek a román nyelvet ugyanabban a mértékben hozzák közelebb az albán, bolgár és újgörög nyelvhez, amilyen mértékben a többi román nyelvtől (olasz, retoromán, dalmát, francia, provencáli, katalán, spanyol, portugál) eltávolítják. *Sandfeld-Jensen* nemrég *Balkanfilologie*n c. művében (eredetileg egy *Grundriss der Balkanphilologie*-t tervezett) mutatott rá azokra a jelenségekre, amelyek alapján joggal beszélhetünk tipikusan balkáni nyelvsajátságokról, s amelyek révén a felsorolt balkáni nyelvek között, melyek pedig külön-külön nyelvcsaládokba tartoznak, szoros belső szerkezetbeli rokonság áll fenn. Erre céloz *Weigand*, amikor a következő találó jellemzést mondja: „Das Rumänische ist die romanische Balkansprache, ebenso wie das Bulgarische die slavische Balkansprache ist, während das Albanische die Balkansprache κατ' ἐξοχήν ist.”²⁹

²⁵ Individualitatea limbii române și elem. slave vechi 524 l.

²⁶ Megjegyzendő, hogy már itt is kiveszőben van v. ö. Moldován Gergely, Alsófehér vármegye román népe. Nagy-Enyed 1897. 75 l. és T. Paphagi, Grai și Suflet II. köt. 48—50 l.

²⁷ Revista Filologică. Cernăuți 1927. 156 l.

²⁸ Histoire de la langue roumaine 205, 289 l.

²⁹ Balkan-Archiv I. köt. VIII. l.

Az őshaza kérdésének szempontjából elsősorban a román-albán nyelvi kapcsolatok érdekelnek bennünket, kevésbé a román-görög vonatkozások. Mivel a bolgár nyelv tipikusan balkáni jellege főleg román hatás eredménye (Pușcariu, Capidan, Conev), a román-bolgár viszony inkább a román nyelv legrégebb szláv elemeinek problémája révén érdemel figyelmet. Nem térünk ki annak fejtegetésére, hogy a román-albán egyezések egy közös illir vagy trák substratumból magyarázhatók-e meg (Miklosich, Hasdeu, Schuchardt, Weigand), vagy pedig inkább az együttélés következményei, annyit mindenesetre bizonyítanak, hogy a két nép az ősrómánság kialakása idején egymás közvetlen szomszédságában, hasonló kulturális körülmények között élt. Újabban *Philippide* a román-albán nyelvi egyezéseket és különbségeket vizsgálva jutott arra az eredményre, hogy tisztán elemi rokonságról, konvergens fejlődésről a rokonjelenségek nagy száma miatt nem lehet szó, s a közös etnikai substratum lehetőségével is komolyan számot kell vetnünk.³⁰ A két nyelv közös latin elemeiből egy lényegileg egyöntetű román-albán őskultúra képét rajzolhatjuk meg, melyet a román nyelv albán közvetítésű latin elemeivel egészíthetünk ki.³¹

A nyelvtudomány tehát pozitív érvekkel tudja bizonyítani, hogy az aránylag kis kiterjedésű román őshaza, melyben a jelenleg négy főágra oszló románság együtt lakott, csak a Dunától délre lehetett az albán nyelv szomszédságában. Ugyanez tűnik ki a negatív érvekből.

A románok északdunai folytonossága esetén az északi szláv nyelvekben, elsősorban a kisoroszban, találunk kellene olyan román elemeket, amelyek a XIII. századnál jóval régiebbek.³² Ez azonban sem köznevekre,³³ sem helynevekre³⁴ nem bizonyítható. Elég arra utalnunk, hogy a kisor. kl' ag < rom. chiag, strunga < strungă, rume-gati < rume-gă, gavora < *gavură³⁵ megőrizték a román g-t, ami csak úgy képzelhető el, hogy a román szavak a rutén g \wedge h fejlődés befejeződése után, tehát legkorábban a XII. század végén lehettek kölcsönvéve. Ugyanez a kronológiája nyelvünk legrégebb román elemeinek.³⁶

³⁰ Originea Românilor II. k. 585. l.

³¹ Balkan-Archiv III. köt. 245. kk. l.

³² Ezt Densușianu is hangsúlyozza i. m. 302—3. l.

³³ Ung. Jahrb. VIII. köt. 42—46. l.

³⁴ Melich, A honfoglaláskori Magyarország 5. l. M. Ștefănescu Arhiva 1922. kk. évf.-ok.

³⁵ Densușianu, Graiul din Țara Hațegului București 1915. 67. l.

³⁶ V. ö. Ung. Jahrb. VIII. köt. 42. l. és Magyar Nyelv XXVI. köt. 207—8. l., Oláh -ag ó-magyar -aγ c. közleményemet.

Tudvalevő, hogy Dáciát a germánok rabló hadjáratai óta, a Krisztus utáni III. századtól kezdve, hosszabb-rövidebb ideig különféle keleti germán törzsek, nyugati gótok, karpok, herulok, vandalok, gepidák nyugtalanították, akik közül a gepidák félezer (utolsó maradékaik a honfoglalás korában semmisültek meg), a nyugati gótok közel kétszáz évig tanyáztak a Dunától északra, beleértve a Kárpátok medencéjét. Ha tényleg igaz volna az, hogy Dáciában nagyszámú őslakosság maradt, mely a gepidákkal és a gótokkal jó egyetértésben élt,³⁷ úgy lehetetlenség volna elképzelnünk, hogy az őstrománság a IV—IX. század folyamán át ne vett volna néhány ó-germán szót. Minthogy az őstromán nyelvi egység megbomlása általános vélemény szerint a IX. századnál nem korábbi,³⁸ azért a több százados germán hatásnak, ha tényleg meg lett volna, ma kimutathatónak kellene lennie mind a négy főnyelvjárásban. Keleti germán elemeket azonban, még kevésbé nyugatiakat, a román nyelv történetében eddig kimutatni nem sikerült. Már a Giuglea, Diculescu és Pușcariu előtt próbálkozó *Loewe* csúfos kritikát kapott *Meyer-Lübckétől*, s a kolozsvári tudósok is csak annyit értek el, hogy germán elemek létezésének elvi lehetőségét hihetővé tegyék, anélkül azonban, hogy egyetlen elfogadott etimológiát tudnának felmutatni.³⁹

³⁷ Al. Bocănetu, Terminologia agrară în limba română. Studiu filologic-istoric-cultural. Codrul Cosminului Anul II—III. (1925—26.) 124. l. A szépen illusztrált munka annak bizonyítását is megpróbálja, hogy a románság állandóan földművelő nép volt s csak másodsorban foglalkozott pásztorkodással! V. ö. Ung. Jahrb. VIII. köt. (1928) 183—84. l. — C. C. Diculescu, Die Gepiden. Forschungen zur Geschichte Daziens im frühen Mittelalter und zur Vorgeschichte des rumänischen Volkes I. köt. Halle-Leipzig, 1923.

³⁸ Pușcariu szerint jóval a balkáni szláv invázió után bomlott meg az őstromán népi és nyelvi egység. Először a macedorománok vándoroltak el, majd az isztrorománok. A magyar elemek hiánya az utóbbiban azt bizonyítja, hogy a XI—XII. század előtt szakadtak el a dákoromán nyelvterülettől. Legtovább a dáko-megléni ág élt egymás szomszédságában (Zur Rek. des Urrum., 73—4. l.). Capidan a IX. századra teszi a macedorománok délre vándorlását, ami után a dáko-istro-megléni ág még egy darabig együtt maradt. A megléniták a XII—XIII. században a Rhodopén keresztül vonultak le mai lakhelyeikre (Meglenorom., 62., 65. l.). A macedo-meglén románság Bărbulescu nézete szerint a bolgár-szlávok előretörése következtében a X. században húzódik délre, ezt követi, mintegy száz év múlva az isztrorománok elszakadása (Individualitatea limbii române, 507. l.). Philippide azt hiszi, hogy a főnyelvjárások kialakulása szláv nyomásra már a VII. században megindult (Orig. Rom., I. k. 858. l.) A macedo-megléni ág kiválása után a dáko-isztriai románság még egy darabig együtt maradt. (i. h. 569. l.) Általában elfogadják, hogy legelőször a macedorománok vándoroltak el, a többi ágra nézve megoszlanak a vélemények.

³⁹ R. Loewe, Altgermanische Elemente der Balkansprachen. Zeitschrift für vergl. Sprachforschung 1904. 265—334. l. G. Giuglea, Cuvinte și lucruri. Elemente vechi germane în orientul romanic. Dacoromania II. köt. 327—400. l. (a 399. l.-on még Giuglea is kifogásolja Diculescu módszerét, a román tudósok közül még Bogrea és Densușianu); Crâmpoie de limba și viața străveche româ-

A dákoromán kontinuitás elméletét erről az oldalról még akkor sem fog sikerülni alátámasztani, ha esetleg felszínre vetődik egy-két germán kölcsönszó. Magunkévá tehetjük P. Skoknak a véleményét, aki erről a kérdéstről a következőképpen nyilatkozik: „Bizonyos, hogy a Balkán-félsziget népi latinságában is voltak germán elemek. Ennél fogva belátható, hogy még ha sikerülne is a románból kétségtelenül ó-germán elemeket kimutatni, úgy ebből a románok eredetére, valamint arra, hogy nyelvük a Dunától északra, vagy délre keletkezett-e, semmiféle döntő következtetést vonni nem lehetne.⁴⁰ Ez Skok válasza Diculescu gepida etimológiáira, amelyekről a román tudós azt hitte, hogy velük a dáciai kontinuitás ellen szóló legfontosabb érvet sikerült a „világból kitessekelnie“ („aus der Welt geschafft.“)⁴¹

Ezzel szemben igen nagy horderejű negatív érvet szolgáltat az a körülmény, hogy a Dunától északra elterülő vidékek toponimiájában teljességgel hiányoznak olyan helynevek, melyekből román őslakosságra, vagy legalább is román közvetítésre lehetne következtetni. Bizonyítják ezt Melich Honfoglaláskori Magyarországnak eredményei éppúgy, mint a Weigand ösztönzésére végzett románföldi és erdélyi helynévkutatások.⁴² A helynevek vallomásának fontosságát már Hasdeu, Onciul, Xenopol, sőt a ma már egészen más elveket hirdető Pușcariu is hangsúlyozták.⁴³ Amikor azonban kiderült, hogy a legszorgosabb kutatással sem sikerül az ó-románból magyarázható helyneveket felfedezni, Pușcariu frontot változtatott s újabban azt igyekszik bizonyítani, hogy az eredeti román elnevezéseket szláv és a hivatalos magyar nevek szorították ki s így hiányuk mit sem ront őshaza elméletének elfogadhatóságán. Állításának indoklására felsorol ugyan néhány példát, de ezzel nem magyarázza meg, miért szorultak volna háttérbe a tőle feltételezett román nevek minden egyes esetben. Különösen hatna, hogy csak a Balkánfél-

nească. Elemente autohtone (preromane), greco-latine, v. -germane. Dacorom. III. köt. Elemente vechi germane 622—28. l. Diculescu, Die Gepiden 78. kk. 1.; Zeitschrift für rom. Philol. XLI. köt. 420 l. Pușcariu, Dacor. II. köt. 603. kk. 1. — Meyer—Lübke, Zeitschr. für vgl. Sprachf. XXXIX. köt. 297. kk. 1.; Zeitschr. für rom. Philologie XLIII. köt. 230. l. P. Skok, Gibt es altgermanische Elemente im Rumänischen? Zeitschr. für rom. Phil. XLIII. köt. 167—94. l. G. Pascu, Archivum Romanicum X. köt. 474. l. L. Spitzer, Dacor. III. köt. 561. kk. 1. Weigand, Balkan-Archiv III. köt. 307—10. l. V. ö. még a Revue des Etudes Hongroises-ban VI. köt. 397. l.-on tett megjegyzéseimet.

⁴⁰ i. h.

⁴¹ Die Gepiden, 184. l.

⁴² V. ö. ismertetésemet Ung. Jahrb. VIII. köt. 395—97. l.

⁴³ Zur Rek. des Urrum. 74—75. l. és Dacoromania IV/2. köt. 1348 kk. 1.

sziget toponymiajában maradhatott volna fenn nagyobb számú régi román helynév, ahogy ezt Jireček úttörő kutatásait kiegészítve Skok, Weigand és Capidan észrevették.⁴⁴ Nem lehetne megmagyarázni, hogy a kontinuitás ellenére is kivesztek volna az északdunai román helynevek, Szerbiában pedig, ahol a névadó ősrómáság teljesen asszimilálódott, mindmáig megmaradtak volna helynévi nyomaik. A román helynévkutatást — egy-két kivételtől eltekintve — méltán megilleti az a bíráló, melyet a iasi D. *Găzdaru* mondott: „A helynévkutatással nálunk főleg történészek foglalkoztak azzal a céllal, hogy érveket kovácsoljanak a latin eredet és a magyarok által vitatott történeti jogok bizonyítására. Ezekből a politikai és patriotikus szükség szülte tanulmányokból a tudománynak nem nagy haszna volt.”⁴⁵

Sabin *Opreanu* munkássága inkább propagandisztikus, semmint tudományos jellegű.⁴⁶ Emellett céhbéli tudósok sem riadnak vissza attól, hogy feltevést-feltevésre halmozva, itt-ott meg ne kíséreljék egy-egy régibb keletű erdélyi helynév speciálisan északi román jellegének bizonyítását.

Drăganu a Felső-Szamos völgyének toponymiaját tanulmányozva a besztercenaszódmezei Fatatelkének nevében olyan hangtani sajátóságot vél felfedezni, amelyből a románok szamosvölgyi s így végeredményében erdélyi folytonosságára lehetne következtetni.⁴⁷ A labiális mássalhangzó után álló -ea- diftongus u. i. jelenleg a Dunától északra lakó románság nyelvében egyszerű -a-vá lett (fată < feată). Erről a monoftongálódásról eddig csak annyit mondtak, hogy a legrégebb román szövegek feltűnése előtt, tehát a XVI. században már be volt fejezve (Tiktin, *Densușianu*, Rosetti), holott e helynév azt bizonyítaná, hogy már a XIII. században megtörtént (1243-tól kezdve következetesen Fa- a kezdőszótag). Ez a körülmény *Drăganu* szerint támogatja *Puşcariunak* azt a nézetét, hogy az említett hangjelenség már az ősrómánban meglehetett, azonban

⁴⁴ P. Skok, Zu den rumänischen Orts- und Personennamen auf dem serbo-kroatischen Gebiet. Zeitschr. für rom. Phil. XXXVIII. köt. 551—53. l. Weigand, Rumänen und Aromunen in Bulgarien. Leipzig, 1907. 40. kk. l. A Szófia körül található régi román helynevekre nézve v. ö. még Weigand térképét, Jahresberichte 13. köt. 112. o. utáni melléklet. Th. Capidan, Raporturile lingvistice slavo-române Dacoromania III. köt. 145—47. l. P. Papahagi, Din toponimia Bulgariei. Analele Dobrogei III. kör. 362—69. l.

⁴⁵ Arhiva XXXII/XXXIII. 1925—26. 304. l.

⁴⁶ V. ö. Ung. Jahrb. VIII. köt. 396. l.

⁴⁷ Toponimie și Istorie. Biblioteca Institutului de Istorie Națională I. köt. Cluj, 1928. 135. l.

csak a dákorománban maradt meg, míg a többi főnyelvjárásból kiveszett. Ennélfogva Fatatelkének első lakosai nem lehettek a Dunától délre bevándorolt románok, „ahogy azt Rösler elméletének hívei gondolhatnák, hanem dákorománok.“

Nyilvánvaló, hogy Drăganu egy előre megfontolt következtetéshez válogatott össze megfelelő feltevéseket. Semmivel sem bizonyítható elsősorban a lab. + ea > lab. + a monoftongálódás ősrómásága. Pușcariu ugyanis csak egy-két isztriai és macedóniai példát tud idézni (fată, vatăm < victimo?), az isztriai példák azonban csak Glavinánál fordulnak elő, tehát minden valószínűség szerint dákoromán kölcsönhangalakok,⁴⁸ a macedoromán vatăm-nak pedig még nincsen végleg tisztázva a története. A mai isztr. r. fętę mac. r. feată, megl. r. fętă alakok egyöntetű vallomása csak megerősíti azt a nézetünket, hogy ősrómán sajtáságról szó sem lehet. A román nyelv történetéből sokkal inkább következik, hogy a lab. + ea > lab. + a egyedül a mai északdunai románság nyelvében létezhetett s legkorábban a IX. században indulhatott meg, amikor már meglazultak a másik három ággal fennálló kapcsolatok. Meglehetett ugyan már a déldunai őshazában is, de valószínűbb, hogy csak később fejlődött ki az északdunai vidékeken barangoló románság nyelvében. Fatatelkének hangalakjából tehát semmiképpen sem következik, hogy autochton északdunai románok keresztelték volna el.

A román történetírók, valahányszor az északdunai folytonosság problémájához nyúlnak, épp olyan valószínűtlen okoskodásokat kockáztatnak meg, mint a nyelvészek. V. *Pârvan* pl. abban a körülményben, hogy a román népek között csak a románság őrizte meg a Romanus-(romanu)-ból származó rumân nevet, a dáciai kontinuitás bizonyítékát látja.⁴⁹ Úgy gondolja, hogyha az ősrómáság a Duna jobbpartján alakult volna ki, akkor mai neve valamelyik jobbparti provincia nevéből, vagy az ezekben megfordult barbár népek egyikének nevéből adódott volna (frank — francia, italiano — Italia etc.). Dacia Traiana kiürítése után nem maradhatott fenn északon is a Dacia elnevezés, mert így a déli provinciát hívták s így a kiürítés után visszamaradó lakosság már csak azért is Romani-nak nevezte magát, hogy különbséget tegyen önmaga és a szabad dákok között.

Philippidével jogosan kérdezhajjuk, hogy a jobbparti tartomá-

⁴⁸ A. Glavina isztroromán tanító gyűjtését Pușcariu közli a *Studii Istromâne* III. kötetében.

⁴⁹ *Contribuții epigrafice la istoria creștinismului dacoroman*. București 1911. 92. kk. 1.

nyok közül melyik lehetett volna a románság névadója,⁵⁰ mikor egész sereg elnevezéssel illették azokat a területeket, amelyeken a román őshazát keresnünk kell (Dardania, Dalmatia, Moesia, Thracia etc.). Ami pedig az esetleges germán népvétet illeti, meg kell jegyez-nünk, hogy egyetlen germán törzs sem érintkezett a románsággal oly huzamosan, mint a galliai frankok, a hispaniai gótok és az észak-olaszországi langobardok az őket beolvasztó őslakossággal. Különben is *Párvant* saját érve cáfolja. Ha u. i. a románok valamelyik barbár néptől kapták volna nevüket, úgy, ha elfogadjuk a folytonosságot, ma dákoknak vagy gepidáknak hívnák őket. Történettudósaink közül *Alföldy* és *Buday* mutattak rá arra, hogy a románok és germánok viszonyát csak „ahisztórikus egykaptafárahuzással“ lehet a nyugati analógiák szempontjából elbírálni.⁵¹ *Diculescu* gepidaelméletének is ez az alapvető hibája, s ha arra gondolunk, hogy a nyugati román nyelvekben a germán hatás milyen szembeszökő módon nyilvánul meg, a románból pedig még a legnagyobb erudícióval sem sikerült akár gót, akár gepida elemeket meggyőzően kimutatni, mindenkinek be kell látnia, hogy a keleti latinság sorsa a nyugatiétól függetlenül alakult.

Ezt a nyelvészet érvei mellett a fennmaradt történeti adatok, jogi, néprajzi és archeológiai érvek is bizonyítják. Fejtegetésükre ezúttal nem térhetünk ki, annyiban azonban megegyeznek, hogy a román őshaza egységes vallomásuk alapján csak a Dunától délre, a Balkánfélszigeten lehetett.

FÜGGELÉK.

A román kérdés fontosabb bibliográfiája: *Alföldi* András, A gót mozgalom és Dacia feladása Egyetemes Philológiai Közlöny LIII—LIV. évf. — I. *Bürbulescu*, Probleme capitale ale Slavistici la Români Iași 1906., Nașterea individualității limbii române Arhiva XXIX(1925)322. kk. I. — I. *Benkő*, Transsilvania sive magnus Transsilvaniae principatus. Vindobonae 1778. — A. de *Bertha*, Magyars et Roumains devant l'histoire Paris. 1899. — R. *Brie-brecher*, Der gegenwärtige Stand der Frage über die Herkunft der Rumänen. Hermannstadt 1897. — *Buday* Árpád, Van-e alapja dákoromán kontinuitás elméletének? *Klebelsberg-émlékkönyv*. Budapest 1925. — O. *Densușianu*, Histoire de la langue roumaine. Paris 1902. — C. C. *Diculescu*, Die Gepiden. Forschungen zur Geschichte Daziens im frühen Mittelalter und zur Vorgeschichte des rumänischen Volkes. Leipzig 1922. — I. C. E. (Éder), Supplex libellus Valachorum Transilvaniae, cum notis historico-criticis. Claudiopoli 1791. —

⁵⁰ *Originea Românilor* I. köt. 659—60. I.

⁵¹ *Alföldi* András, A gót mozgalom és Dacia feladása. Egyet. Phil. Közl. LIII—LIV. évf. Kny. 50. I. *Buday* Árpád, Van-e alapja a dákoromán kontinuitás elméletének? *Klebelsberg-émlékkönyv* Budapest 1925. 131. I. Hasonló nézetet van *Philippide* is, i. m. 657. I.

I. Ch. Engel, Geschichte der Moldau und Walachei, I. Commentatio de expeditionibus Trajani et origine Valachorum. Wien 1794. — E. Fischer, Die Herkunft der Rumänen. Bamberg 1904. — I. Gherghel, Zur Frage der Urheimat der Rumänen. Wien 1910. — B. P. Hasdeu, Istoria critica a Romînilor. Bucureşti 1875., Strat și substrat. Genealogia popoarelor balcanice. Revista Nouă 1892. 1—2. sz. — Hunfalvy Pál, Literarische Berichte aus Ungarn, I—II. Bd. (1877—78.) — Bolla Márton és Éder Károly meg a román incolatus. Századok 1879., Die Rumänen und ihre Ansprüche. Wien und Teschen 1883., A rumun nyelv. Nyelvtudományi Közlemények XIV. (1878). — E. Hurmuzaki, Fragmente zur Geschichte der Rumänen Bucureşti 1878. — J. Jeşianu, Urheimat des rumänischen Volkes und der rumänischen Sprache. Czernowitz 1925. — C. Jireček, Die Romanen in den Städten Dalmatiens. Denkschriften der Wiener Akademie der Wissenschaften XLVIII—XLIX. (1902—1904). — N. Iorga, Geschichte des rumänischen Volkes. Gotha 1905., Histoire des Roumains de Transylvanie et de Hongrie. Bucarest 1915. — Jancsó Benedek, A román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota Budapest 1896—1899. — J. Jung, Die Anfänge der Rumänen. Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien 1876., Römer und Romanen in den Donauländern. Innsbruck 1877. — K. Kadlec, Valaši i valaški pravo v zemich slovanských a uherských v Praze 1916., Eine neue Theorie über die Abkunft der Rumänen. Deutsche Literaturzeitung XXXIX. (1918) 33—35. sz. — Karácsonyi János, A székely helynevek és a politika. Magyar Kisebbség 1927. évf. 5—6. sz. — M. Kogălniceanu, Histoire de la Valachie, de la Moldavie et des Valaques Transdanubiens. Berlin 1837., Histoire de la Dacie et de la Valachie. Berlin 1854. — O. Liebhart, Die Ortsnamen des Seklergebietes in Siebenbürgen. Balkan-Archiv III. köt. 1—96. l. — P. Maior, Istoria pentru începutul Românilor în Dacia Buda 1812. — Melich János, Az oláh kérdés. Napkelet 1924. 3. sz., A honfoglaláskori Magyarország. A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyve 1/6. — Fr. Miklosich, Die slavischen Elemente im Rumunischen. Denkschr. der wiener Akad. der Wissenschaften XII. Wien 1862., Die Wanderungen der Rumunen. ib. XXX. 1879. — I. Nădejde, Istoria Românilor. Contemporanul. Revista științifică și literară. 1888. 10. sz. — D. Onciul, Teoria lui Rössler. Studii asupra stăruinții Românilor în Dacia Traiana de A. Xenopol. Convorbiri Literare 1885., Zur rumänischen Streitfrage. Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung 1887., Români în Dacia Traiana până la întemeierea principatelor. Bucureşti 1902. (U. a. Diaconovich román enciklopédiájának III. kötetében „Români” címszó alatt). — J. Peisker, Die Abkunft der Rumänen. Zeitschrift des hist. Vereins für Steiermark, XV. Jahrg. 1—4. Heft. Graz 1917. — A. Philippide, Originea Romînilor I. Ce spun izvoarele istorice. Jasi 1925., Ce spun limbile romîna și albaneză Jasi 1928. — J. L. Pič, Über die Abstammung der Rumänen. Leipzig 1880., Zur rumänisch-ungarischen Streitfrage. Leipzig 1886. — S. Pușcariu, Zur Rekonstruktion des Ürrumänischen. Beihefte zur Zeitschrift für romanische Philologie 26. Halle a. S. 1910. — Réthy László. Az oláh nyelv és nemzet megalakulása. Budapest 1887 (román fordítása: I. Costa, Dezlegarea chestiunii originii Românilor. Budapest 1896.), A romanizmus Illyricumban. Ért. a tört. tud. köréből XVI/12. Budapest 1896., Dacorumains ou Italo-Roumains? Budapest 1897. — R. Roessler, Romanische Studien. Untersuchungen zur älteren Geschichte Rumäniens. Leipzig 1871. — R. Rosetti, Invaziunile Slavilor în peninsula balcanică și formațiunea naționalității române. Revista Nouă 1889. — W. Scheiner, Die Ortsnamen im mittleren Teile des südlichen Siebenbürgens. Balkan-Archiv II. köt. 1—112. l. és ib. III. köt. 113—172. l. — H. Schwicker, Über die Herkunft der Rumänen. Ausland 1877—1879. — Gh. Sîncal, Chronica Românilor Iași. 1853—54. — P. Skok, A propos du nasalisme et du rhotacisme roumaino-albanais. Arhiv za arbanasku starinu jezika i etnologiju Beograd. 1923. — I. Slavici, Die Rumänen in Ungarn, Siebenbürgen und der Bukovina (Die Völker Oesterreich—Ungarns Bd. 6.) Wien u. Teschen 1881. — F. J. Sulzer, Geschichte des transalpinischen Daciens, d. i. der Walachei, Moldau und Bessarabiens im Zusammenhang mit der Geschichte des übrigen Daciens, als ein Versuch einer allgemeinen dacischen Geschichte, mit kritischer Freiheit behandelt. Wien 1781. —

Thallóczy Lajos, Tanulmányok a Balkán félsziget telepedési története köréből. Budapesti Szemle CVII., 321—352. és CVIII., 40—64., Illyrisch-albanische Forschungen. Wien, 1916. Die Theorie der wlachischen oder rumänischen Frage 38—62. l. — *Tr. Tamm*, Über den Ursprung der Rumänen. Bonn 1891. — *W. Tomaschek*, Zur Kunde der Hämus-Halbinsel. Sitzungsber. der Wien. Akad. der Wissensch. XCIX. 1881. — *G. Weigand*, Ursprung der südkarpathischen Flussnamen in Rumänien. Jahresberichte des Institutes für rumänische Sprache XXVI—XXIX. köt. 70—103. l., (v. ö. ehhez *St. Györffy*, Rumänische Ortsnamen Ung. Jahrb. VI. köt. 146—152. l.) Ortsnamen im Ompoly und Aranyos-Gebiet. Balkan-Archiv I. köt. 1—42. l., Die Namen der rumänischen Judeje im Altreich ib. IV. köt. 168—177. l. — *A. D. Xenopol*, Teoria lui Rössler. Studiu asupra stăruinții Românilor in Dacia Traiană. Revista pentru istorie, arheologie și filologie. Iași 1883—84., Les Roumains au moyenâge. Paris 1885., Istoria Românilor. Iași 1888—93.
